

શબ્દ પ્રયોગોની પગદંડી પર ઓલું , પેલું , અલી !, અલ્યા !

હરિવલ્લભ ભાયાળી

પ્રા. આરઓ (= સં. આરાત્) 'પહેલાં' ।

(જુઓ ટર્નર કં. ડિ. ઇં. લેં. ક્રમાંક ૧૨૯૫)

જૂ. ગુજ. અરહુ, અરહું, અહરું, અહુ, અરું 'પાસેનું' અહરેરું 'વધુ પાસેનું' ।

અરહું-પરહું, અહરું-પહરું, અરું-પરું । 'પાસેનું-આધેનું' ।

અરહડં, અરહું, અહરડં, અહુરડં, ઓહરહડં 'ઓરું' ।

અરહાં-પરહાં 'પાસે-આધે' ।

(જયંત કોઠારી : 'મધ્યકાલીન ગુજરાતી શબ્દકોશ')

અરહુ પહેલાં ક્રિયા-વિશેષણ હતું. પછી વિશેષણ તરીકે તેનો પ્રયોગ થવા લાગ્યો. 'ર-હ'નો વ્યત્યય, 'હ-ર્' જોડાઈ જવા, પછીથી હકારનો હુકાર, અને હકારનો લોપ—એ ફેરફારે વડે જૂ.ગુ. નાં વિવિધ શબ્દરૂપોનો ખુલાસો મળી રહે છે ।

પ્રાકૃત ભૂમિકામાં સ્થલ-કાલ-વાચક કેટલાંક ક્રિયા-વિશેષણો પરથી -ઇલ્લ- પ્રત્યય વડે વિશેષણો સધાયાં છે — અગિલ્લ 'આગલું', પહિલ્લ 'પહેલું', પચ્છિલ્લ 'પાછલું' અને તે અનુસાર આર-ઉપરથી આરિલ્લ (દે.ના. ૧,૬૩) 'નિકટના સમયનું, હમણાંનું' અને પર-ઉપરથી પરિલ્લ ।

સમાન-વર્ણ-લોપના વલણને પરિણામે અરિલ્લ > આઇલ્લ, પછી અઇલ, અને પરિલ્લ-પઇલ્લ. અર્વા. ગુજ. માં એલું, પેલું ।

પછીથી આર નું સ્થાન અવર લેતાં અરહુ-પરહુ ને બદલે ઓરહુ-પરહુ 'ઓરું-પરું' એવં જોડકું પ્રચલિત થયું । તે અનુસાર ઓરિલ્લ-પરિલ્લ, ઓઇલ્લ-પઇલ્લ અને અર્વા. ગુજ. ઓલું, પેલું ।

એ પરિસ્થિતિમાં એલું વિશિષ્ટ અર્થમાં વપરાતો થયો, કોઈ નિકટમાં રહેલી વ્યક્તિને બોલાવવા કે તેનું ધ્યાન ખેંચવા 'એલા એલા એ !' એવો પ્રયોગ સામાન્ય છે । તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીલિંગ રૂપ 'એલી', પાસે રહેલી સ્ત્રીને બોલાવવા, અને પત્નીનું નામ લેવાના નિષેધને લીધે પત્નીને બોલાવવા વગેરે માટે પ્રચલિત છે । ક્વચિત 'મારી એલી' વગેરે જેવામાં નામ તરીકે પણ વપરાય છે ।

ઉચ્ચારણના સરલીકરણથી **एली** ને બદલે **अली**, અને **ओलो**, **ओल्यो**-
નું સંબોધન **अल्या**, **ल्या** પણ બોલીઓમાં પ્રચલિત છે ।

हांउं

हांउं एटल 'हा', 'बस', 'पूरतुं छे' एवा अर्थોમાં કેટલીક બોલીઓમાં
પ્રચલિત છે । बृह. गु. को. मां तेने खानुकारी कह्यो छे । हकीकते तेना मूळમાં
सं. **आम् + खलु** 'हा, खरेखर (भारवाचक)' छे । पछी प्रा. **आं + हु**, गुज.
हांउ, **हांउं** ए क्रमे शब्द सधायो छे ।

हाय

'हाय !' ए दुःख के शोकनो उद्गार छे । 'हाय रे !' के द्विरुक्त रूपे
'हाय ! हाय !' પણ વપરાય છે । પછીથી 'तेनी हाय लागी गई', 'हाय-
वोय', 'हाय-वराळ' वगैरेમાં ते 'फिकर, चिन्ता', 'अंतरना ऊंडा दुःखनी
बददुआ' वगैरे अर्थમાં नाम तरीके वपरातो थयो छे । बृह. गु. को. मां तेने हा
साथे जोड़्यो छे ।

हकीकते दुःखवाचक उद्गारे हा ! हे ! मळीने बोल 'हा हे !' परथी
हाए અને પછી હાય એ રીતે-તેનું મૂળ સહેજે સમજાવી શકાય । हिंदीમાં પણ
हाय छे ।

ए ! एय ! ओ भाई !

प्रयोग : 'ए !', 'ए रमा !'

'एय ! आम आव तो ।'

'ओ भाई ! जरा आघा खसो ।' वगैरे ।

मूळ :

दूरवर्ती दर्शक सर्वनाम અને વિશેષણ તરીકે વપરાતો **ए** અને **बोलाववा**-
ध्यान खेंचवा સંબોધન તરીકે વપરાતો **ए** एक ज होवानुं जणाय छे । सं. **एषः**,

પ્રા. एहो, अप. एहु, पछी एह अने ए.

આ એ ને બદલે વપરાતા एय ना छेવटना यव मां मूळमां सं. भारवाचक ही होय. एही > एई > एय ।

ओ पण दूखतीं दर्शक सर्वनामनो संबोधन तरीकेनो प्रयोग छे. सं. ओषः, अप., ओहु, पछी ओह, ओ (= हिंदी वह). तेने सं. उद्गार हो परथी थयेलो मानवानुं बराबर नथी लागतुं, केम के गुजराती शब्दरूपोमां आद्य हकारना लोपने बदले. अग्र स्वरनी पूर्वे हकारनो आगम करवानुं वलण छे ।

हेय ! हैय्या !

आनंदना, आश्चर्यना के सानंदाश्चर्यना उद्गार तरीके हेय ! वपरातो होवानुं आपणे जाणीए छीए । वधु उत्कटता हैय्या ! थी व्यक्त कराय छे । कोशोमां आ नोंधाय नथी ।

तेमना मूळनी अटकळ करतां लागे छे के संस्कृत नाटकोमां एवी लागणीओना उद्गार तरीके जे हीही वपराय छे (विदूषक वगेरेनी उक्तिओमां) तेमांथी ज आ ऊतरी आव्यो होय. हीहीनुं पछीथी हीहि अने हकारना आगळ-पाछळना स्वरो उपरना प्रभावथी हेइ अने अंते हेय. हेइया उपरथी हैय्या अने तेमां अंते जे या छे, तेना मूळमां आनंद अने आश्चर्यनो उद्गार हा होय ।

हांनो ‘बस’ (सं. अलम्) एवा अर्थमां पण प्रयोग जाणीतो छे । (‘हां ! बस’, ‘हां ! हां ! बस थयुं, हवे वधु नहीं’) ।

व्यवहारनी नीतिने लगती एक उक्तिमां पण तेनो उपयोग थयो छे : जे जमवा बेतुं होय तेने वधु पीरसवा आवे त्यारे विवेक खातर ना पाडवानो रिवाज छे । पण खावानી इच्छा होय तो तेने शीखामण आपेली छे के जरा धीमेथी हां के हूं एम नकारवा मांटे कहेवुं, पण जोरथी ते न बोलवुं, नहीं तो पीरसनार ताण करीने पीरसवाने बदले पीरस्या वगर चाल्यो जशे :

‘हां हां’ दद्यात् ‘हूं हूं’ दद्यात् , न दद्यात् सिंहगर्जनां ॥

હું , હું

કોઈ નામ દઈને આસપાસ રહેલી વ્યક્તિને બોલાવે ત્યારે, (૧) વાત કરનાર શ્રોતા વક્તા કહેવું સાંભળે છે કે તેના કહેવામાં સંમત છે કે કેમ, તે જાણવા, (૨) કોઈ વાર્તા કહે ત્યારે તેમાં વચ્ચે વચ્ચે તેના શ્રોતાના પ્રતિસાદ તરીકે હોંકારો કરવા કે ભરવામાં આવે છે । એ હું કે હું તરીકે લેખનમાં વ્યક્ત કરાય છે । મોઢું યુલું રાખીને હોંકારો આપે ત્યારે ઘણુંઘરું તે હું રૂપે સંભળાય છે, પણ બંધ મોઢે બળાતો હોંકારો હું તરીકે પણ સંભળાય છે અને લેખનમાં વ્યક્ત કરાય છે ।

સં. આમ્ પરથી હું (હિન્દી હાં) ઊતરી આવેલ છે, તેમાં હકારનો અગ્રાગમ થયેલો છે । મોઢું બંધ હોય ત્યારે જીભના પાછળના ભાગમાંથી, ગળામાંથી એ ઉદ્ગાર કઢાતો હોવાથી અને અનુનાસિક / અનુસ્વારનો પ્રભાવ હોવાથી યુલ્લે મોંએ ઉચ્ચારતા અ સ્વર ને બદલે પૃષ્ઠસ્વર ડ બોલાય-સંભળાય છે । એટલે કે હું- નું ઉચ્ચારણ હું જેવું થાય છે ।

હુંકારોને બદલે હોંકારો કહેવાય છે, તે હુંકાર દર્પસૂચક હોવાથી, અર્થગૂંચવળ ટાલવા માટે — એવી અટકલ કરી શકાય ।

વાર્તા સાંભળતાં બાલક હોંકારો પૂરે છે, તેનો સંસ્કૃતમાં હું અને હુંકાર રૂપે નિર્દેશ થયો છે. આ સર્વસામાન્ય અનુભવનો બિલ્વમંગલે પોતાના એક મુક્તકમાં સરસ ઉપયોગ કર્યો છે । એ મુક્તક નીચે પ્રમાણે છે — તેમાં યશોદા બાલ-કૃષ્ણને રામ-સીતાની વાર્તા કહે છે અને કૃષ્ણ હોંકારો દે છે :

‘રમો નામ બભૂવ’,

‘હું’,

‘તદબલા સીતેતિ’,

‘હું’,

‘તૌ પિતૃવાંચા પંચવટી-તટે વિહરતાં તામાહરદ્ રાવણઃ ।’

‘નિદ્રાર્થ જનની-કથામિતિ હરેર્હુકારતઃ શૃણ્વતઃ ।’

‘સૌમિત્રે ક્વ ધનુર્ધનુર્ધનુરિતિ વ્યગ્રા ગિરઃ પાંતુ વઃ ॥

(‘કૃષ્ણકર્મામૃત’, ૨.૭૨)

[‘प्रभाकचरित’मां (५३, क्रमांक ५७२), तथा ‘प्रबंधकोश’मां (पृ.३९)मां चोथा चरणनुं पाठांतर छे : ‘पूर्व-स्मर्तुखंतु कोप-कुटिला भू-भंगुर दृष्टयः ॥’]

सूरदासने नामे मळता नीचेना पदमां उपर्युक्त मुक्तकनो आधार लेवायो छे :

‘नंदनंदन ! एक कहुं कहानी ;

रामचंद्र राजा दशरथ के, जनक-सुता जाके घर रानी - १

तात-वचन सुन पंचवटी-वन, छांड चले ऐसी रजधानी

तहां बसत सीता हर लीनी, रजनीचर अभिमानी - २

पहली कथा पुरातन सुन सुन, जननी के मुख-बानी

‘लक्ष्मण ! धनुष धनुष’ कहे टेरत - जसुमति सूर डरानी - ३

તીર્થંકર મહાવીરનું દેહવર્ણન

(જૈન આગમગ્રંથ 'ઔપપાતિકસૂત્ર'ના મહાવીરવર્ણક અને તેના પરની
અભયદેવસૂરિની વૃત્તિને આધારે)

હરિવલ્લભ ભાયાળી

તીર્થંકર મહાવીરનું મુખ કાન્તિમાન અને શ્વાસ ઉત્પલના પરિમલ જેવો
દેહનો વાન ઉત્કૃષ્ટ હતો.

દેહનું માંસ નીરોગી, અતિ પ્રશસ્ત, નિરુપમ હતું.

ત્વચા, કશી પળ મલિનતા, રજ, પ્રસ્વેદ, કલંકથી મુક્ત હતી.

અગોપાંગ તેજસ્વી હતાં.

મસ્તક, ઉન્નત, છત્રાકાર અને નિબિડ, પિંડીભૂત કેશ વાળું હતું.

કેશ, વિશદ, મૃદુ, સૂક્ષ્મ, શ્લક્ષ્ણ, સ્નિગ્ધ, સુગંધી, પ્રશસ્ય, સુંદર, ધૂંગ
અંગાર કાજલ નીલમણિ જેવા શ્યામ, શીમલ્લનાં ફલ જેવા સઘન,
સુબદ્ધ હતા.

કેશમૂલ પાસેની ત્વચા, દાડમના પુષ્પનો, સુવર્ણનો વાન ધરાવતી, નિર્મલ,
સુસ્નિગ્ધ હતી.

ભાલપ્રદેશ, વ્રણ વિનાનો, પરિમાર્જિત, મનોહર, અર્ધચંદ્રાકાર હતો.

વદન, પૂર્ણચંદ્ર સમાન, સૌમ્ય હતું.

શ્રવણ, લગોલગ, સપ્રમાણ હતા.

કપોલપ્રદેશ, પીન, માંસલ હતો.

ભ્રમર, પાતળી, અભ્રરાજિ જેવી શ્યામ, સ્નિગ્ધ, દીર્ઘ, સહેજ નમાવેલ
ધનુષ સમી હતી.

શ્વેત ધૈર્ય પર કાળી કીકી અને લાંબી પાંપણો વાળાં નેત્ર, વિકસિત
પુંડરીક સમાં હતાં.

નાક ગરુડ જેવું આયત, સીધું, ઉન્નત હતું.

અધરોષ્ઠ, ભરેલો, પ્રવાલ અને બિંબફલ સમો હતો.

દંતશ્રેણિ, પૂર્ણચંદ્ર, શંખ, દૂધનાં ફીણ, કુંદપુષ્પ, જલશીકર, મૃણાલના
જેવી ધવલ, નિર્મલ હતી.

દાંત, ફાટફૂટ વિનાના, અખંડ, લગોલગ, સુજાત, સ્નિગ્ધ, અનેક છતાં
એક શ્રેણિ જેવા હતા.

તાઢવું અને જીભ, અગ્નિમાં તપાયેલ સુવર્ણ સમાં લાલ હતાં.

દાઢી, અલ્પ, આછી અને શોભીતી હતી.

હડપચી, ભરેલી, માપસર, વાઘના જેવી વિપુલ હતી.

ગ્રીવા, ચાર આંગઢની, સપ્રમાણ, શંખ જેવી હતી.

સ્કંધપ્રદેશ, મહિષ, વરાહ, સિંહ, વાઘ, વૃષભ, ગજરાજના જેવો વિપુલ
અને પ્રમાણસર હતો.

મુજા, યૂપ જેવી પુષ્ટ, સુસકર, ભરેલા કાંડા વાઢી, સુશિલષ્ટ સઘન
સુબઢ્ઢ સ્નાઓની ગૂઢ સંધિ વાઢી, નગરદ્વારના આગઢિયા જેવી
વર્તુલ હતી.

બાહુ, નાગરાજના દેહ જેવા હતા.

અગ્રહસ્ત રાતી હથેઢી વાઢા, પુષ્ટ, માંસલુ, મૃદુ, સુલક્ષણ હતા.

આંગઢિયો, સમર ગોઢાકાર કોમઢ હતી.

નખ, સહેજ રાતા પાતઢા સ્વચ્છ સ્નિગ્ધ રુચિર હતા.

હસ્તરેખાઓ, દક્ષિણાવર્ત સ્વસ્તિક, સૂર્ય, ચંદ્ર, શંખ, ચક્રનાં ચિહ્નો
વાઢી હતી.

વક્ષઃસ્થઢ, સુવર્ણશિલા જેવું ડઙ્ઙવઢ, સમથઢ, પુષ્ટ, વિસ્તીર્ણ,
શ્રીવત્સથી અંકિત હતું.

દેહ, કરોડરઙ્ગુ ન કઢાય તેવો, સુવર્ણકાન્તિ, નિર્મઢ, રોગચિહ્નોથી મુક્તે
હતો.

પઢખાં, સહેજ નમતાં, સપ્રમાણ, સુંદર, ભરેલાં હતાં.

રોમાવલિ, ઋજુ, સમ, સૂક્ષ્મ, સંહત, શ્યામ, સ્નિગ્ધ, રમણીય રૂંવાડા
વાળી હતી.

નાભિ, ગંગાના જમણી બાજુ ધૂમતા આવર્તના તરંગો જેવા ભંગવાળી,
સૂર્યકિરણથી વિકસિત પદ્મ જેવી ગંભીર હતી.

મધ્યભાગ, સંહત, મુશલ દર્પણનો હાથો સોનાની તરવારની મૂઠ અને વજ્ર
જેવો કૃશ હતો.

કટિ, અશ્વ, સિંહના સમી ગોળાકાર હતી.

ગુહ્યપ્રદેશ, જાતવાન અશ્વના જેવો નિરુપલેપ, પ્રશસ્ત હતો.

ગતિ, ગજવર સમી, પરાક્રમી અને સવિલાસ હતી.

જંઘા, ગજરાજની સૂંઢ સમાન હતી.

ઘૂંટણ, સંપુટ જેવા આને માંસલ હોવાથી ગૂઢ હતા.

પોંડી, હરણના જેવી, કુરુવિંદ તૃણ જેવી, સૂતરની આંટી જેવી વર્તુલાકાર
ઉત્તરોત્તર પાતળી થતી હતી.

ચરણાંગુલિ, અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર લઘુ, વચ્ચે વિરલ અવકાશ વાળી, પુષ્ટ
હતી.

ચરણના નખ, ઉન્નત, પાતળા, રાતા, સ્નિગ્ધ હતા.

ચરણતલ, રક્ત કમળનાં પત્ર સમાં મૃદુ, સુકુમાર, કોમળ હતાં અને
પર્વત, નગર, મગર, સાગર, ચક્ર જેવાં મંગલ ચિહ્નોથી અંકિત
હતાં.

દેહકાન્તિ, નિર્ધૂમ પાવક, વિદ્યુત્ , તરુણ રવિકિરણ સમી હતી.

તીર્થંકર મહાવીર આઠ હજાર (એક હજાર ને આઠ ?) પુરુષલક્ષણ
ધરાવતા હતા.

